

MAG. MLADEN HORVAT

DELOVANJE ANTANTNIH KOMISIJ NA SLOVENSKEM PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Povzetek

Določanje mej po prvi svetovni vojni je za Slovence tema, ki jo po navadi gledajo predvsem skozi prizmo koroškega plebiscita. Ker velja prepričanje, da se nam je tu zaradi delovanja ameriške Milesove komisije zgodila velika zgodovinska krivica, je tematika tudi občutljiva. Manj znano pa je dejstvo, da tudi drugod določanje severne meje ni potekalo povsem gladko. Antanta tudi tu ni upoštevala slovenskih teženj, da bi se priklopili na zmagovito stran in avtomatsko uveljavili svoje zahteve. Namesto tega je takoj ob začetku mirovnih pogajanj v Parizu začela ustanavljati razne komisije (tako ad hoc za preučevanje razmer na terenu kot uradno pooblaščne za določanje poteka mej). Njihovo delovanje je ponekod slovenski strani koristilo, ponekod ne. Predvsem je bilo odvisno od nacionalne sestave: Francozi so nam bili po večini naklonjeni, Italijani izrazito protislovensko naravnani, Britanci in Japonci pa so poskušali ohranjati nevtralnost.

Ključne besede:

antantne komisije, pariška mirovna pogajanja, določanje mej po prvi svetovni vojni, koroški plebiscit, Štajerska in Prekmurje po prvi svetovni vojni

Uvod: mirovna konferenca v Parizu

Mirovna konferenca se je začela 18. januarja 1919 v Versajski palači pri Parizu, udeležili so se je predstavniki sedemindvajsetih držav (tudi tistih v nastajanju) in petih narodov (predvsem s Kavkaza in JV Azije, velesile so sicer njihove delegacije pretežno ignorirale). Načelovali so ji voditelji štirih sil, ki so tvorile jedro zmagovalne antante: Woodrow Wilson (predsednik ZDA), David Lloyd George (ministrski predsednik Velike Britanije), Georges Clemenceau (predsednik Francije) in Vittorio Orlando (premier Italije). V vrhovni organ konference, Svet peterice, je bil sicer vključen tudi predstavnik Japonske (nekdanji ministrski predsednik Matsui), ki je sodelovala bolj simbolično, saj Japoncev evropske zadeve niso posebno zanimale. Predstavniki premaganih centralnih sil na konferenco niso bili povabljeni, na ruski strani pa so sodelovali samo »beli« predstavniki.

Glavni namen konference je bil zagotoviti trajni mir in politično ter gospodarsko stabilnost v Evropi po razpadu velikih imperijev. Ena največjih težav konference so bile meje med novonastalimi državami. Rešiti so jo poskušali s sklenitvijo petih mirovnih pogodb med poraženkami, novonastalimi državami in državami antante.

Sklepe so enostransko sprejemali veliki štirje na okoli 145 neformalnih srečanjih; delegacije drugih držav, ki so bile razporejene po 52 različnih komisijah, ki so ob pomoči strokovnjakov (zgodovinarjev, geografov, ekonomistov, pravnikov, inženirjev ...) pripravljale predloge in poročila, so jih lahko le potrjevale.

Konferenca se je uradno končala 21. januarja 1920 z ustanovitvenim zasedanjem skupščine Društva narodov, ki naj bi po Wilsonovi zamisli mirno reševalo vse prihodnje mednarodne spore. Ironija je bila, da ZDA mirovnih pogodb niso ratificirale (pozneje so s premaganimi sklenile separatne mirovne sporazume) in niso vstopile v Društvo narodov, saj je Kongres nasprotoval Wilsonovi politiki.¹

Antanta, slovensko nacionalno vprašanje in vprašanje mej

Že pred uradnim podpisom premirja je Avstro-Ogrska začela pospešeno razpadati. Avgusta 1918 je bil v Ljubljani ustanovljen Narodni svet za Slovenijo, katerega

¹ Lipušček, Uroš, 2003. *Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: založba Sophia, str. 86–95 (dalje: Lipušček, Ave Wilson).

predsednik je postal najvidnejši slovenski politik v monarhiji dr. Anton Korošec. Ta je bil 5. oktobra 1918 imenovan tudi za predsednika v Zagrebu ustanovljenega Narodnega viječa (sveta) Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki si je za poglavitni cilj zadal ustanovitev neodvisne države južnih Slovanov monarhije, vendar bi bilo za to treba spremeniti dotedanje notranje meje.²

Sedmega oktobra 1918 je cesar Karel antanto zaprosil za premirje, 18. oktobra pa je vsem narodom priznal pravico do lastne državnosti, toda še vedno pod habsburškim žezlom. Sedemindvajsetega oktobra je avstro-ogrski zunanji minister Andrassy Wilsonu sporočil, da sprejema njegove pogoje za mir, med katerimi je bila tudi pravica Jugoslovanov do neodvisnosti.³

Devetindvajsetega oktobra 1918 je bila v Zagrebu in Ljubljani slovesno razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ko je hrvaški sabor tudi uradno pretrgal državno-pravne zveze s habsburško monarhijo, dr. Korošec pa je postal ministrski predsednik vlade nove države.⁴

Država SHS se je iz različnih vzrokov, predvsem zaradi vprašanja mej, ki jih kot mednarodno nepriznana tvorba ni mogla zlahka ugodno rešiti, že 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo. Oblasti nove države, v kateri so prevladovali Srbi in njihovi interesi, so tako dobile tudi mandat zastopanja slovenskih zahtev na mirovni konferenci v Parizu.

Po koncu vojne je seveda vsepovsod vladala splošna zmeda. Izjema ni bila niti pariška mirovna konferenca. Članice zmagovite antante so se ukvarjale s svojimi prednostnimi nalogami in interesi, med katerimi je prevladovalo vprašanje, kaj storiti s premagano Nemčijo, odprto vprašanje je bilo seveda tudi delitev plena v Afriki in na Bližnjem vzhodu. Pri tem so se med njimi hitro pojavila precejšnja nesoglasja.

Zato je bilo treba vložiti izjemno veliko truda, da so velesile sploh opazile slovenska prizadevanja po rešitvi našega nacionalnega vprašanja. Tako sprva niti Robert William Seton - Watson, znameniti poznavalec južnoslovanske (predvsem hrvaške)

² Slavič, Matija, 1999. *Naše Prekmurje*. Murska Sobota: Pomurska založba, str. 175–176 (dalje: Slavič, Naše Prekmurje). Ude, Lojze, 1977. *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor: Obzorja, str. 20–21 (dalje: Ude, Boj). Lipušček, Ave Wilson, str. 10–13.

³ Slavič, Naše Prekmurje, str. 177; Lipušček, Ave Wilson, str. 10–13.

⁴ Slavič, Naše Prekmurje, str. 179.

problematike in največji britanski zagovornik Jugoslavije, slovenskim zadevam ni posvečal posebne pozornosti.⁵

Celo znotraj jugoslovanske delegacije je slovenski del, ki je imel samo sedem od skoraj sto članov, le stežka uveljavljal svoj položaj, saj so imele prednost zahteve Srbov in Hrvatov. V ožjem, političnem delu delegacije sta od Slovencev delovala dr. Ivan Žolger (strokovnjak za ustavno pravo) in nekdanji poslanec v dunajskem Državnem zboru dr. Otokar Rybar. Prvi kot edini Slovenec, ki je postal minister v habsburški monarhiji, že tako ni imel preveč ugleda pri Nikoli Pašiću, srbskem ministrskem predsedniku in vodji jugoslovanske delegacije.⁶

Slovenske zahteve so seveda zavračali avstrijski Nemci, ki so hlepeli po velikem delu ozemlja, ki so ga Slovenci zahtevali zase. Na mednarodnem prizorišču je bila poglavitni nasprotnik predvsem Italija. Ta je v novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev videla glavno prepreko ozemeljski razširitvi, ki ji je bila priznana z londonskim sporazumom, kot tudi prihodnji načrtovani vzpostavitvi njene hegemonije na Balkanu. Kako v takih razmerah uveljaviti slovenske nacionalne interese, je postalo najtežavnejše vprašanje, s katerim se je morala ukvarjati nova Narodna vlada v Ljubljani, ki jo je Narodni svet 30. oktobra 1918 pooblastil za izvajanje oblasti nad Kranjskim, Primorskim ter slovenskim delom Štajerskega in Koroškega. S tem predpisom je bila tudi uradno razglašena združitev vseh slovenskih dežel – Zedinjena Slovenija, ki se je takoj začela spoprijemati z vprašanjem, do kod pravzaprav sega njeno ozemlje. Uradno stališče je bilo, da je meja črta Šmohor–Beljak–Celovec–Št. Vid–Velikovec–Št. Andraž–Dravograd–Marenberg (Radlje)–Špilje–Radgona–Monošter. Večina članov vlade, vključno njen predsednik Josip pl. Pogačnik in poverjenik za vojaške zadeve dr. Lovro Pogačar, je zagovarjala diplomatsko rešitev tega vprašanja. Temu v prid je govorilo tudi stališče socialdemokratskega predsednika nove avstrijske vlade dr. Karla Rennerja, ki je bil pripravljen pristati, da bi meja potekala po Dravi. Drugi razlog je bil seveda spoznanje, da so bili neuspešni vsi poskusi mobilizacije Narodne vlade, saj je bilo ljudem po štirih letih vojne vsega dovolj. Velika težava pri diplomatskem reševanju so bile sprva tudi povsem neizpolnljive, celo megalomanske zahteve velikega dela slovenskih (predvsem koroških) politikov do Avstrije, ki so jo

⁵ Rahten, Andrej, Pariška mirovna konferenca. V: Ernest Petrič (ur.): *Slovenci v očeh imperija: priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*, str. 26 (dalje: Rahten, Pariška mirovna konferenca).

⁶ Rahten, Pariška mirovna konferenca, str. 27.

obravnavali kot poraženo stran, sebe pa kot del zmagovite ekipe in so pričakovali, da bodo članice antante skladno z Wilsonovim razglasom o pravici narodov do samoodločbe brezpogojno podpirale njihova stališča. Edini član vlade, ki je zagovarjal vnaprejšnjo vojaško zasedbo spornih ozemelj, je bil dr. Janko Brejc.⁷

Po podpisu premirja med antanto in Avstro-Ogrsko so na teren začele prihajati antantne komisije (francoske, italijanske, britanske, celo japonske). Takrat sta se vrhovni poveljnik jugovzhodne (balkanske) zavezniške vojske d'Esperey in vrhovni poveljnik italijanske armade Diazom sprla glede tega, do kod naj bi segale njune okupacijske cone. Vlade zavezniških držav so zato 20. decembra 1918 sklenile, da se francoska akcijska cona razširi tudi na slovensko ozemlje (do Ljubljane), Italija pa je lahko zasedla Reko. S tem sporazumom je v Zagrebu začela delovati francoska vojaška misija.⁸

Koroška

Narodna vlada v Ljubljani je iz raznih krajev dobivala prošnje za vojaško pomoč, vendar vse do 13. novembra na Koroško ni poslala niti enega vojaka. S tem je bil zamujen najugodnejši trenutek za osvoboditev Koroškega z Beljakom, Celovcem in Velikovcem ter Gosposvetskim poljem vred. Novembra 1918 so zato slovenski prostovoljci iz Celja pod poveljstvom nadporočnika Frana Malgaja in v navezi z generalom Maistrom na Štajerskem samostojno osvobodili Mežiško dolino, Dravograd, Pliberk, Labot in Št. Pavel. Na osrednjem in zahodnem Koroškem so istočasno lokalne enote koroških Slovencev same osvobodile nekatere kraje v Ziljski dolini, občine Brdo, Borovlje, Št. Jakob, Rož idr. Nazadnje so na Koroško šli tudi prostovoljci pod poveljstvom majorja Alfreda Lavriča, ki je od Narodne vlade v Ljubljani dobil pooblastilo za akcijo, ne pa tudi zahtevanega moštva. Triindvajsetega novembra 1918 je major Lavrič sklenil pogodbo z avstrijskim podpolkovnikom Hulgerthom, koroškim deželnim poveljnikom. Določila sta razmejitveno črto na rekah Zilji in Dravi. Oblast v osvobojenih krajih so prevzeli lokalni narodni sveti, ki so takoj začeli odstavljati nemške in na njihova mesta nameščati slovenske uradnike in sodnike.⁹

⁷ Rahten, Pariška mirovna konferenca, str. 28–33.

⁸ Ude, Boj, str. 268–269.

⁹ Ude, Boj, str. 141–169.

V odgovor na slovensko prekoračitev Drave in zasedbo Velikovca (30. novembra 1918) ter zasedbo Grabštajna po nekdanjih srbskih vojnih ujetnikih (14. decembra) so Avstrijci sprožili očitno načrtovano ofenzivo na slovenske prostovoljce in narodne straže. Hudi boji so potekali v Labotski dolini in okrog Borovelj. Slovenske enote so nazadnje z veliko žrtvami izgubile precejšen del prej osvobojenega ozemlja.¹⁰

Boji so nato v začetku januarja 1919 postopno zamrli, začela so se pogajanja ob posredovanju antante. Na pobudo avstrijskih oblasti in ob povabilu koroške deželne vlade je na vlogo posrednika o spornih vprašanjih na Koroškem pristala ameriška študijska komisija za srednjo Evropo, ki so jo na Dunaj poslali ameriški pogajalci na mirovni konferenci v Parizu. Vodil jo je profesor zgodovine na harvardski univerzi Archibald Coolidge, njen namen je bil ugotoviti politično stanje v Avstriji in na Madžarskem, predvsem razpoloženje tamkajšnjega prebivalstva. Za vodjo komisije se je ponudil podpolkovnik Sherman Miles, ki mu je bil za pomočnika dodeljen poročnik LeRoy King. Trinajstega januarja sta obiskala Ljubljano, da bi se seznanila s stališčem Narodne vlade, in sicer, ali se ta strinja s posredovanjem.¹¹

Šestnajstega januarja 1919 so se v Gradcu začela pogajanja. Obe delegaciji sta postavili svoje zahteve. Koroško je zahtevalo demarkacijsko črto po deželni meji med Koroškim in Italijo, od tod po meji med Koroškim in Kranjskim na Dravo in po Dravi do koroško-štajerske meje. Jugoslovanska delegacija je najprej postavila demarkacijsko črto pet kilometrov severno od obstoječe fronte (Korensko sedlo–Grašenica–Karavanški predor–Suhi vrh–Karavanke–Ljubelj–Sele–Šmarjeta–Apače–Galicija–mostišče pri Dulah–mostišče pri Velikovcu (Trušenjski potok)–Orliča ves–Št. Peter–Drava–Jankec–štajerska meja), nato pa počasi popuščala do trenutnega stanja. Devetnajstega januarja, po avstrijskem ultimatu, ki je zahteval popoln umik jugoslovanskih enot s Koroškega, je pod mednarodnim pritiskom slovenska stran pristala na razsodništvo ameriške misije. Obe strani sta nato 22. januarja 1919 v Gradcu podpisali t. i. graško-ljubljanski protokol. Z njim sta se obvezali priznati razmejitveno črto, kot bi jo določila komisija, ozemlje severno in južno pa bi se razdelilo na dve upravni enoti; druge določbe so obsegale še spoštovanje premirja, odvzem orožja civilnemu prebivalstvu, prepoved omejevanja osebne svobode in jemanja talcev, izpustitev ujetnikov in političnih zapornikov ter izmenjavo ranjencev. Do razsodbe je ostala veljavna trenutna razmejitvena črta.¹²

¹⁰ Ude, Boj, str. 162–185.

¹¹ Ude, Boj, str. 104–105.

¹² Ude, Boj, str. 105–106, 186–187.

Obe sprti strani sta v komisijo vključili tudi po enega svojega predstavnika. Za avstrijsko stran je to postal kapetan fregate Albert Peter - Pirkham, Brejc pa je za slovenskega zastopnika imenoval dr. Lamberta Ehrlicha. To je bila najbrž napaka. Čeprav je kot domačin dobro poznal lokalne razmere, mu kot katoliškemu duhovniku na svojo stran ni uspelo pridobiti ameriških častnikov, ki sta odkrito kazala večjo naklonjenost do avstrijskega stanovskega kolega.¹³

Miles je prvo poročilo poslal Coolidgeu 7. februarja 1919. V njem je kot cilj misije opredelil dve točki, ki sta bili merilo za določitev razmejitvene črte: značilnosti terena in nacionalne težnje splošno.¹⁴

Skladno s tem je sledilo drugo poročilo 9. februarja. V njem Miles ugotavlja, da reka Drava sicer predstavlja ustrezno zemljepisno opredelitev graškega protokola, vendar so bile po njegovem mnenju Karavanke kot zelo težko prehodna naravna ovira bistveno jasnejša geografska razmejitvena črta, ki je določala tudi gospodarsko enovitost koroškega ozemlja. Glede nacionalnih želja je po opravljenih razgovorih s prebivalci iz vseh slojev, tako v mestih kot na podeželju, ugotavljal, da je tudi slovensko govoreče prebivalstvo na področju Roža v veliki večini proavstrijsko razpoloženo – to je dokazovalo tudi njihovo sodelovanje v bojih na avstrijski strani; na področju Podjune naj bi bil delež prebivalstva za Avstrijo sicer manjši, ampak čedalje bolj prevladujoč.¹⁵

Podobne ugotovitve so bile tudi v poročilu 12. februarja, v katerem je poročal, da je severni rob večinsko slovenskega etničnega prostora povsem ponemčen, bolj slovensko čuteč del južno od Drave iz Zilje pa tako soodvisen od drugega dela Koroškega, da si ne želi ločitve od Avstrije. Zato je bilo po njegovem mnenju nemogoče deliti Celovško kotlino, ki je bila gospodarsko središče celotne dežele.¹⁶

Na podlagi tega je Coolidge 12. in 14. februarja ameriški delegaciji v Parizu poslal poročili, v katerih je tudi on poudarjal gospodarsko celovitost spornega ozemlja, ki so ga potrjevali tudi drugi člani študijske skupine, z izjemo prof. Kernerja, ki je priporočal razmejitev po Dravi.¹⁷

¹³ Rahten, Pariška mirovna konferenca, str. 34.

¹⁴ Priestly, Tom, 2005. Povezave med poročili Milesove komisije in odločitvijo mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem 1919: kakšen dokaz so poročila sama. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLV-1/2005, Ljubljana: INZ, str. 12 (dalje: Priestly, Povezave med poročili).

¹⁵ Priestly, Povezave med poročili, str. 13–14.

¹⁶ Priestly, Povezave med poročili, str. 14–15.

¹⁷ Priestly, Povezave med poročili, str. 15–16.

S tem je bil nato seznanjen Odbor za preučevanje ozemeljskih vprašanj Romunije in Jugoslavije na pariški mirovni konferenci, ki je na sejah 2. marca in 6. aprila 1919 sprejel sklep ameriške delegacije, da je celovška kotlina zemljepisna in gospodarska celoto, ostro omejena s Karavankami. Glede nacionalnih teženj prebivalstva so presodili, da nimajo dovolj zanesljivih terenskih podatkov. Skoraj povsem enako poročilo je bilo nato sprejeto tudi na zasedanju Sveta zunanjih ministrov antante 9. maja 1919.¹⁸

Dvanajstega maja so zato prvič omenili možnost plebiscita za Celovško kotlino. Dva tedna pozneje, 26. maja, je Wilson na seji Sveta četverice izjavil, da so ameriški strokovnjaki spremenili mnenje in zagovarjajo jugoslovanski predlog o razdelitvi Celovške kotline na dva dela, od katerih bi južnega brez plebiscita prepustili jugoslovanski strani, čeprav poročila tistih, ki so obiskali teren, navajajo, da je večina prebivalstva za Avstrijo.¹⁹

Oba člana komisije sta imela, kot dokazujejo tako poročila z misije kot njuna poznejša poročila, o Slovencih in južnih Slovanih sploh izrazito slabo mnenje. King je po koncu misije obiskal tudi Srbijo in Hrvaško ter od tam Coolidgeu poslal neke vrste psihološko študijo o narodnem značaju prebivalstva. V njej je sicer srbsko svobodoljubje ocenil kot dobro, vendar je glede vsega drugega vse Jugoslovane, posebno Hrvate, označil kot preračunljiva in samovšečna, v resnici pa dvočlana in, primerjano z zahodnimi, kulturno manj vredna ljudstva. Podobno oceno je poslal tudi podpolkovnik Miles po obisku Dalmacije aprila 1919.²⁰

Kljub temu je treba poudariti, da poročilo Milesove komisije nikoli ni postalo uradni dokument; proti njemu je na jugoslovansko zahtevo protestiral tudi francoski zunanji minister Pichon. Tudi Miles osebno v svojih komentarjih splošno ni kazal pretirane naklonjenosti Nemcem (navsezadnje so bili še nedolgo tega sovražniki Amerike, precej boljše mnenje je imel o Italijanih kot zaveznikih).²¹

Nedvomno ga je Wilson nato očitno upošteval v nadaljevanju mirovne konference, saj je postalo podlaga za predlog o plebiscitu, ki bi odločil, komu pripada celovški bazen. Zaradi bojazni, da za slovensko stran ne bo ugoden, je tudi Narodna vlada spremenila stališče in začela zagovarjati vojaško akcijo za zasedbo spornega

¹⁸ Priestly, *Povezave med poročili*, str. 16–17.

¹⁹ Priestly, *Povezave med poročili*, str. 18.

²⁰ Lipušček, *Ave Wilson*, str. 105–107.

²¹ Lipušček, *Ave Wilson*, str. 105–106.

območja, s katero bi pogajalce na mirovni konferenci postavili pred izvršeno dejstvo. Pri tem je jugoslovansko delegacijo v Parizu spodbujal tudi francoski maršal Foch (vrhovni poveljnik zavezniških sil na zahodni fronti).²²

Po propadu t. i. velikonočne ofenzive, začete 29. aprila, je jugoslovanska stran v Parizu še enkrat poskusila doseči priključitev Celovca brez glasovanja, vendar jo je podprla le Francija, katere predstavnik Andre Tardieu je sicer predsedoval Teritorialni komisiji (ta je na mirovni konferenci razpravljala o predlogih glede bodočih mej). Temu sta nasprotovali tako Italija kot sam Wilson, ki je izjavil, da po njegovem vedenju tudi sami koroški Slovenci želijo ostati pod Avstrijo. Tako je nova, tokrat že jugoslovanska ofenziva na Koroško, ki se je začela 6. junija, prišla prepozno. Že 4. junija so velesile namreč sprejele Wilsonov predlog o ustanovitvi dveh con (pozneje poimenovanih A in B), v katerih naj bi prebivalstvo s plebiscitom odločilo, kateri državi želi pripadati.²³

Petnajstega junija je medzavezniška vojaška Kontrolna komisija v Avstriji, ki ji je poveljeval britanski general Harold Walker, sprejela sklep, da se med jugoslovanskimi in avstrijskimi enotami ustvari štiri kilometre široka nevtralna cona, jugoslovanska vojska pa se je do 20. junija morala umakniti iz nje. Dokončno je bil sklep o plebiscitu potrjen 21. junija 1919, ko je bilo hkrati sklenjeno, da lahko avstrijska vojska zasede celotno območje plebiscitne cone B, torej ozemlje severno od črte Kupa–Polana–Drava–Vrbsko jezero–Glinica–Glina–severna meja okraja Velikovec–Košenjak. Do 31. julija 1919 je tako jugoslovanska vojska dokončno izpraznila cono B, vendar je v coni A ostala kot podpora jugoslovanski civilni oblasti.²⁴

Desetega septembra je Avstrija v dvorcu Saint-Germain z antanto podpisala t. i. Saintgermainsko mirovno pogodbo, s katero je Kraljevini SHS prepustila Mežiško dolino in Jezersko brez plebiscita.²⁵

Za določitev razmejitvene črte med Avstrijo in Kraljevino SHS je bilo s členom 48 saintgermainske mirovne pogodbe določeno, da se v 15 dneh po njenem sprejetju

²² Rahten, Pariška mirovna konferenca, str. 35.

²³ Rahten, Pariška mirovna konferenca, str. 36.

²⁴ Ude, Boj, str. 227–228.

²⁵ Pleterski, Janko, 1991. Koroški plebiscit. V: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 290 (dalje: Pleterski, Koroški plebiscit). Stergar, Janez, 1991. Senžermenska mirovna pogodba. V: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 51 (dalje: Stergar, Sežermenska pogodba).

ustanovi razmejitvena komisija, sestavljena iz sedmih članov, od katerih bi jih pet določile zaveznice, po enega pa Kraljevina SHS in Avstrija. Njena naloga je bila, da na terenu označi v sporazumu določeno mejo med državama (razen spornega območja Koroškega). Odločala je z večinskim glasovanjem in njene odločitve so bile obvezujoče za obe strani. Organizacijo in nadzor nad izvedbo plebiscita sta opredelila člena 49 in 50. Za to nalogo je bila sprva določena posebna 6-članska komisija (po en predstavnik držav antante brez Japonske ter predstavnika Jugoslavije in Avstrije). Plebiscitna komisija je začela delovati šele 17. 7. 1920, ko so mirovno pogodbo ratificirale vse podpisnice, z izjemo ZDA, ker je Kongres ratifikaciji (zaradi določil o Društvu narodov) odločno nasprotoval. Zato ZDA svojega predstavnika v komisijo (kot tudi ne v razmejitveno komisijo) nikoli niso imenovala, tako da je delovala v okrnjeni sestavi.²⁶

V njej so bili: Sidney Chapel Peck (Velika Britanija – predsednik), Livio Borghese (Italija) in Charles de Chambrun (Francija) v imenu zaveznic. Jugoslavija in Avstrija sta v komisijo delegirali vsaka po enega člana. Za Jugoslavijo je bil to najprej sloviti srbski etnograf Jovan Cvijić (pozneje ga je zaradi bolezni zamenjal Jovan Jovanović Pižon), Avstrijo je zastopal Albert Peter - Pirkham.²⁷

Komisija je imela pooblastilo nadzorovati pripravo in izvedbo plebiscita ter določiti število jugoslovanskih oz. avstrijskih enot v obeh conah in nadzirati njihovo delovanje, vendar se ni smela vmešavati v delovanje civilne uprave. Ta je bila skladno z mirovno pogodbo prepuščena zakonodaji Kraljevine SHS oz. Avstrije.²⁸

Komisija je z ustanovitvijo nekaterih drugih tričlanskih organov (v njih so bili samo po trije predstavniki antante) takoj nakazala, da je res nadrejena lokalni administraciji in sodstvu. Ti organi so bili:

- Medzavezniški sekretariat, ki je sestavljal poročila za komisijo;
- Svetovalni administracijski svet je nadzoroval javno upravo, vendar je imel le svetovalno funkcijo, brez izvršnih pooblastil;
- Medzavezniško sodišče, ki je sodilo prestopkom proti odredbam komisije, oviranju dela uradnikov, ponarejanju volilne dokumentacije idr. Prisedna

²⁶ Besedilo Saintgermainske mirovne pogodbe je dostopno na www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html (dalje: besedilo Saintgermainske pogodbe); Stergar, Senžermenska pogodba, str. 51.

²⁷ Ravlič, Jolanda, 1994. *Slovensko-avstrijska meja leta 1920, poročila angleških predstavnikov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 21 (dalje: Ravlič, Slovensko-avstrijska meja).

²⁸ Besedilo Saintgermainske pogodbe.

člana sodišča sta bila tudi jugoslovanski in avstrijski predstavnik, ki sta imela le posvetovalno vlogo.²⁹

V coni A je komisija določila vzpostavitev štirih okrajnih svetov: Rožek, Borovlje, Pliberk in Velikovec. V njih so odločilno vlogo imeli oficirji treh zavezniških držav, slovenski in avstrijski predstavniki so lahko le sodelovali pri razpravah. Ti okrajni sveti so bili pristojni za določanje krajevnih oz. občinskih plebiscitnih svetov, sestavljanje volilnih imenikov in razsojanje sporov. Občinski sveti so bili sestavljeni iz treh slovenskih in treh avstrijskih predstavnikov, njihova naloga je bila nadzor nad glasovanjem ob izvedbi plebiscita. Za svoje delo so bili odgovorni okrajnim svetom.³⁰

Komisija je 27. julija 1920 zahtevala zagotovitev prostega prehoda iz ene cone v drugo in za rok določila tretji avgust. Dr. Cvijić je poskušal zavlačevati, toda Peck je vztrajal, da se to mora izvesti. Jugoslovanska stran je bila prisiljena popustiti, vendar je dosegla vsaj, da je morala vsaka oseba, ki je prečkala razmejitveno črto, imeti poseben dokument, ki ga je pregledala policija. Za preselitev z območja na območje je bilo treba dobiti žig okrajnega sveta.³¹

Neposredno pred izvedbo plebiscita je na zahtevo Avstrije Veleposlaniška konferenca v Parizu (vrhovni organ antante) na Koroško poslala okoli sto dodatnih zavezniških oficirjev iz Kontrolne komisije na Dunaju. Njihova naloga je bila zagotoviti dodatno varnost na dan plebiscita. Ta je potekal 10. oktobra 1920, na njem je 59 odstotkov udeleženih volivcev glasovalo za Avstrijo. Stem je skladno z določili mirovne pogodbe odpadlo glasovanje v coni B. V odgovor je jugoslovanska vojska ponovno začela zasedati območje, ki ga je pred tem morala izprazniti (kot izgovor je bilo navedeno, da bodo enote samo v pomoč lokalnim oblastem, dokler se ne vzpostavi avstrijska kontrola). Jugoslovanski predstavnik pri Komisiji Jovanović je hkrati odstopil s položaja, zato je Komisija imela težavo s tem, na koga nasloviti protest in zahtevati umik enot. Zato je sledil neposredni prevzem nadzora Komisije nad administracijo spornega področja, ki je hkrati na Veleposlaniško konferenco naslovila zahtevo po umiku jugoslovanskih enot in imenovanju novega predstavnika v komisijo. Veleposlaniška konferenca je na zasedanju 16. oktobra 1920 to potrdila in zahtevala od jugoslovanskih oblasti, da v 48 urah umaknejo enote in spoštujejo rezultate

²⁹ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 23–24.

³⁰ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 24.

³¹ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 22–23.

plebiscita. Novi jugoslovanski predstavnik v komisiji, dr. Ivo Šubelj, je poskušal zavlačevati in doseči, da bi Plebiscitna komisija predala nadzor Medzavezniški komisiji za zaščito manjšin, vsaj dokler Avstrija ne bi bila sprejeta v Društvo narodov. Predsednik Plebiscitne komisije je to zavrnil in jugoslovanske oblasti so morale sprejeti zavezniški ultimatum in sporno ozemlje predati avstrijski upravi.³²

Zatem je Veleposlaniška konferenca v Parizu dala pooblastilo tudi mednarodni razmejitveni komisiji, da je februarja 1921 lahko začela delo na Koroškem. Komisija je bila sicer ustanovljena že 28. julija 1920 v Parizu. Prvi sestanek je imela 12. avgusta v Mariboru (tu je bil tudi njen uradni sedež), saj je določala predvsem mejo na Štajerskem – o poteku večjega dela meje na Koroškem je namreč odločal plebiscit.³³

Predstavniki zaveznic v komisiji so bili: predsednik komisije polkovnik Craven (Velika Britanija), major Jocard (Francija), major Calma (Italija) in major Nagamochi (Japonska). Avstrija je vanjo delegirala polkovnika Steyrerja, Jugoslavija pa Hrvata generala Plivelića (za pomočnika so mu dodelili univ. prof. dr. Pitamica, kot tehnično podporo pa civilne in vojaške geodete Götzla, majorja Verhunca, majorja Pleca, majorja Banekovića).³⁴

Jugoslovanska stran je sicer poskušala doseči, da bi se skladno z rezultati glasovanja občin južno od Drave, ki so se večinsko izrekle za Jugoslavijo, priključile Kraljevini SHS, vendar je komisija zahtevo namenoma prezrla in začela označevati meje na Karavankah. Uspešno je bilo samo vztrajanje krajanov Libelič, ki jih je komisija jeseni 1922 zato dodelila Jugoslaviji in v zameno Avstriji prisodila večinsko nemški Rabenstein na levem bregu Drave.³⁵

Določanje meje na Štajerskem

V Mariboru je bil 28. septembra 1918 ustanovljen Pokrajinski odsek Narodnega sveta (oz. Narodni svet slovenskega Štajerskega). Njegovi krajevni odbori so se ob uvajanju civilne oblasti začeli ukvarjati tudi z vprašanjem razmejitve z nemškim

³² Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 25–31.

³³ Stergar, Senžermenska pogodba, str. 51.

³⁴ Slavič, Naše Prekmurje, str. 197, 210.

³⁵ Stergar, Senžermenska pogodba, str. 51.

delom dežele. Že konec oktobra (po razglasitvi Države SHS) so zato začeli tudi z ustanavljanjem narodnih straž, predvsem na črti Maribor–Pesnica–Šentilj–Špilje.³⁶

Po prevzemu oblasti 1. novembra in razorožitvi nemške Zelene garde (*Schutzwehr*) 23. novembra 1918 je general Maister v Mariboru razpustil nemški mestni svet. Nato so začeli Slovenci v Mariboru prevzemati šolstvo, sodstvo, policijo, upravo in železnice. Maister se je še naprej vojaško udejeval. Najprej je 25. novembra 1918 oddelek nekdanjih srbskih vojnih ujetnikov osvobodil Špilje. Graško vojaško poveljstvo je nato poslalo v Maribor polkovnika Rudolfa Passyja, da bi se pogajal z generalom Maistrom. Sedemindvajsetega novembra 1918 so sklenili pogodbo, po kateri je slovenska vojska na Štajerskem in Koroškem lahko zasedla celotno ozemlje do narodnostne meje. Štajerska in posebno še koroška deželna vlada sta takoj izjavili, da Passy za ta podpis ni imel nobenega pooblastila in sporazuma nista priznali. Kljub temu so slovenske enote nato med 28. novembrom in začetkom decembra sporazumno z Avstrijci zasedle še preostanek slovenskega narodnostnega ozemlja na Štajerskem, z mesti Radgona, Cmurek, Lučane, Marenberg (danes Radlje ob Dravi) in Muta.³⁷

Dvajsetega januarja 1919 so si člani ameriške študijske komisije prišli ogledat tudi obmejno ozemlje ob Muri (Špilje, Cmurek, Radgona). Ob tem je Miles najavil tudi svoj prihod v Maribor. Mariborski Nemci so začutili priložnost, da pokažejo svojo narodnostno pripadnost in na ta način poskusijo doseči, da bi bil Maribor na mirovni konferenci priključen k Avstriji. Na Milesov obisk so se dobro pripravili. Sedemindvajsetega januarja 1919 je Miles s člani komisije (zraven poročnika Kinga sta bila še profesor za slovanske jezike na univerzi v Misuriju in major Lawrence Martin, profesor geografije na univerzi v Madisonu) obiskal tudi Maribor. Narodna vlada v Ljubljani temu ni pripisovala večjega pomena in zato na Štajersko ni poslala posebnega odposlanca. Komisijo je sprejel general Maister z nekaterimi člani Narodnega sveta in upravnimi uradniki. V stavbi okrajnega glavarstva so se pogajali o razmejitveni črti na Štajerskem in drugih obmejnih vprašanjih. Nemci so medtem organizirali velike demonstracije, ki so postajale vedno bolj nasilne. Slovenski vojaki so nazadnje brez povelja v samoobrambi začeli streljati proti množici. Posledice so bile enajst ubitih in štiriindvajset ranjenih. Miles je po koncu pogovorov uradno izjavil, da nemških protestov zaradi nasilja ne bo upošteval. Kljub temu je s tega

³⁶ Ude, Boj, str. 29–32.

³⁷ Slavič, Naše Prekmurje, str. 188; Ude, Boj, str. 81–94.

potovanja Coolidgeu poslal poročilo s predlogom, po katerem naj bi meja potekala od Uršlje gore in puščala Slovenj Gradec Avstriji, nato pa na vzhod na Kopo na Pohorju, na Hoče ter južno od Maribora in Radgone do meje z Madžarsko.³⁸

Četrtega februarja 1919 je v okolici Radgone izbruhnila »vstaja od okupatorjev (Jugoslovanov) stiskanih kmetov«, ki ji je sledil avstrijski napad. Boji so se prenesli tudi v Cmurek in vse do Apač. Slovenski vojaki in prostovoljci so nato do 7. februarja odbili napad in povrnili večino izgubljenih položajev, razen Apač. Na zahtevo dunajske vlade je 9. februarja prišla raziskovat dogajanje francoska antantna komisija, ki jo je vodil major Montegu, v njej pa sta bila še stotnik Gey in profesor Eyboulett.³⁹

S francosko delegacijo so se sestali delegati ljubljanske in graške vlade ter general Maister. Trinajstega februarja 1919 so določili so razmejitveno črto, ki je končala spopade na Štajerskem. Z njo je Jugoslavija dobila Radgono in Špilje, umakniti pa se je morala iz Cmureka in Lučan. Sporazum naj ne bi vnaprej določal končne državne meje, o kateri naj bi se dokončno odločalo v Parizu. V Radgoni je moralo pol državnih uslužbencev biti Nemcev. Antanta je določila organe, ki so nadzorovali spoštovanje sporazuma. Pozneje so na teren prihajale še nekatere nadzorne in preiskovalne komisije, med katerimi je bila tudi tista pod vodstvom slovitega francoskega speleologa grofa Begouena in majorja Gastona Reverdya. Grof Begouen je bil naklonjen jugoslovanskim zahtevam, ki jih je podpiral tudi v člankih za glasilo *Journal des Debats*.⁴⁰

Uradna nota jugoslovanske vlade (oz. slovenskega zastopnika Žolgerja in izvedenca za meje dr. Frana Kovačiča) mirovni konferenci je na Štajerskem zahtevala celotno ozemlje, na katerem je še živel slovensko prebivalstvo – torej nekoliko več, kot so tedaj nadzorovale slovenske sile. Vrhovni svet peterice je zaslišal jugoslovansko delegacijo 18. februarja 1919, o njenih predlogih so razpravljali v Teritorialni komisiji 22. februarja in jih večinoma označili kot pretirane. V nadaljevanju razprav so se delegati ZDA, Britanije in tudi Japonske večinoma strinjali, da dobi Jugoslavija Maribor in mejo na Muri, vendar ne Radgone; edino Francozi so jugoslovanske zahteve v celoti podprli. Italijani pa so nasprotno zahtevali ne samo Maribor za Avstrijo, temveč so predlagali mejo Ljubelj–Železna Kapla–Plešivec–Pohorje–

³⁸ Slavič, Naše Prekmurje, str. 194–195; Ude, Boj, str. 104–114.

³⁹ Slavič, Naše Prekmurje, str. 195–197; Ude, Boj, str. 117.

⁴⁰ Slavič, Naše Prekmurje, str. 196–197; Ude, Boj, str. 117–119.

Pragersko–Ljutomer–Mura. Dvanajstega maja 1919 je Vrhovni svet potrdil sklep, da Jugoslaviji pripadejo vsa sporna območja (tudi Radgona).⁴¹

Ko se je že zdelo, da je zadeva končana in bo Jugoslaviji uspelo dobiti vse ozemlje med Dravo in Muro, tudi Radgono, je Avstrija ob italijanski podpori 6. avgusta zahtevala plebiscit za Maribor in okolico (Dravsko polje, severni del Slovenskih goric in Mursko polje). O tem je 25. avgusta ponovno razpravljal celo Svet peterice. Ameriška, britanska, italijanska in japonska delegacija so avstrijsko zahtevo podprle, kljub ugovorom francoskega predstavnika.

Ob podpori Tardieuja in Clemenceauja je jugoslovanska stran nato uspešno vložila zahtevo, da se plebiscit izvede na celotnem ozemlju mariborskega in ljutomerskega glavarstva ter na območju ptujskega glavarstva do Drave, saj se Dravska dolina, ki je enovit gospodarski prostor, ne sme razkosati. Ker so enako stališče zagovarjali v primeru Koroškega, se je na ponovni obravnavi štajerskega vprašanja 27. avgusta peterica odločila vrniti vprašanje Teritorialni komisiji. V ponovni razpravi je ameriški delegat Johnson (tudi sicer bolj naklonjen Jugoslaviji od svojega predsednika in zunanjega ministra Lansinga) predlagal, da bi vse sporno ozemlje dodelili Jugoslaviji brez plebiscita, Tardieu pa ga je podprl. Italijanski delegat Tittoni, ki mu ni uspelo z zahtevo, da se vrnejo k prvotnemu predlogu o plebiscitu le za Maribor, Dravsko in Mursko polje, je zato nazadnje popustil. Sam je umaknil predlog o kakršnem koli plebiscitu, saj je bilo jasno, da ga Avstrija na razširjenem ozemlju ne bi mogla dobiti. Nazadnje so s kompromisnim britanskim predlogom za mejo določili Muro, Radgono pa dodelili Avstriji (njene enote so se zato morale umakniti z Apaškega polja, ki so ga nadzorovale od februarkega premirja).⁴²

Avstrijska stran se je sprva upirala izprazniti Apaško kotlino, zaradi tega se tudi jugoslovanske sile niso želele umakniti iz Radgone in Špilja. Zato je bila za nadzor umika junija 1920 določena posebna komisija. Sestavljali so jo britanski, francoski in italijanski oficirji pod poveljstvom britanskega polkovnika Gosseta. Komisija naj bi samo nadzorovala izvajanje sklepov Saintgermainске pogodbe, za uveljavljanje njenih določil namreč ni imela pristojnosti.⁴³

⁴¹ Ude, Boj, str. 123–124.

⁴² Slavič, Naše Prekmurje, str. 204–209.

⁴³ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 4.

Komisija je bila v stalnem stiku s predsednikom deželne vlade v Ljubljani dr. Jankom Brejcem in predsednikom deželne vlade v Gradcu dr. Rintelenom, od katerih je zahtevala spoštovanje pogodbe. Jugoslovanska stran je umik pogojevala s hkratno prepustitvijo Apaškega polja svoji upravi. Avstrijska stran je to zavračala in se pri tem sklicevala na voljo prebivalstva, ki je želelo pripadati Avstriji, hkrati pa zahtevala, da se jugoslovanske enote umaknejo iz Radgone in da Kraljevina SHS odpravi gospodarsko blokado. Gosset je s težavo seznanil Veleposlaniško konferenco, ki je na podlagi njegovega poročila od obeh strani zahtevalo, da brezpogojno izpolnita svoje obveze iz mirovne pogodbe, popravke tam določene meje pa lahko opravita le soglasno.⁴⁴

Jugoslovanska stran je zahtevo namerno prezrla, ker ni želela prva storiti zahtevanih korakov. Namesto tega je 17. julija proti Apaški kotlini demonstrativno poslala bataljon vojaštva. Komisija je zastopnikom lokalnega prebivalstva razložila, da nima pristojnosti preprečiti jugoslovanske zasedbe teh krajev in jim svetovala, naj se ne upirajo. Avstrijska stran je tako mirno pristala na prihod jugoslovanskih enot, vendar je zahtevala, da se te do 23. julija dokončno umaknejo iz Radgone. Zagrozila je z obkroženo intervencijo, če enote ne bi upoštevale te zahteve. Jugoslovanska stran je bila to pripravljena storiti pod pogojem, da bi dobila delež pri upravljanju železniške proge Špilje–Radgona, saj je bila to glavna prometna povezava s Prekmurjem, ker takrat na Muri ni bilo nobenega mostu.⁴⁵

Veleposlaniška konferenca je na zasedanju 22. julija 1920 to zavrnila in zahtevala od Jugoslavije brezpogojni umik iz vseh krajev, ki so po mirovni pogodbi pripadli Avstriji. Tako se je evakuacija Radgone pod nadzorstvom komisije izvedla 26. julija, umik iz Špilja, Oben Glanza in Schlossberga 29. julija, dan pozneje še iz Sobothe. Komisija je zato določila oficirje, ki so od prebivalstva zbirale pritožbe glede škode, ki so jo utrpeli zaradi jugoslovanske zasedbe. Komisija je od obeh strani zahtevala tudi odpravo medsebojne ekonomske blokade in omogočanje prehajanja ljudi čez mejo, ki je številnim razdelila posestva.⁴⁶

Komisija je svoje delo končala 30. julija 1920, ko je poslala svoje zadnje poročilo s terena. V njem je polkovnik Gosset predlagal čimprejšnji začetek delovanja Razmejitvene komisije za določanje meje med Avstrijo in Kraljevino SHS, saj bi bil to najhitrejši način, da državi uredita nesoglasja.⁴⁷

⁴⁴ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 5–6.

⁴⁵ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 6–9.

⁴⁶ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 7–9.

⁴⁷ Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 9.

Delo Razmejitvene komisije na Štajerskem se je pravzaprav začelo šele konec leta 1920, saj se je moralo čakati na rezultate koroškega plebiscita. Komisija je od obeh strani najprej zahtevala zagotovilo, da bosta lokalnemu prebivalstvu dovolili, da v njeni prisotnosti svobodno in brez posledic izraža svoje mnenje. Na to sta obe brez ugovora pristali. Razmejevanje na terenu je potekalo brez posebnih zapletov, zlasti tam, kjer je bila za mejo določena reka Mura. Izjema je bilo Apaško polje, za katerega je avstrijska stran skladno z željami prebivalstva zahtevala, da komisija izkoristi svoje pooblastilo po mirovni pogodbi, da lahko delno (do 10 kilometrov) spremeni v Saint-Germainu načrtani potek meje. Komisija zahteve ni sprejela, vendar je dopustila možnost, da se državi sami dogovorita. Osemindvajsetega julija 1920 je vprašanje obravnavala tudi Veleposlaniška konferenca in sprejela sklep, da meja ostane na Muri.⁴⁸

Ponekod drugod (predvsem v dolini Pesnice in pri Šentilju) je komisija po jugoslovanskem mnenju močno oškodovala naše državljane, katerih posestva so se zaradi njenih odločitev znašla razdeljena med obe državi. Pri svojem delovanju je bil italijanski predstavnik tako izrazito protislovensko razpoložen, da mu je jugoslovanska stran zavračala pošiljanje telegramov, lokalni prebivalci so ga pozvali celo na dvoboj. Je pa komisija odločno zavrnila avstrijsko zahtevo, da ji Kraljevina SHS odstopi 10–15 kilometrov široko »gospodarsko zaledje« za Radgono, ki bi obsegalo velike dele Prekmurja, vključno Mursko Soboto. Zadnja seja, na kateri je komisija uradno končala svoje delo, je bila 31. oktobra 1923, 14. novembra jo je Veleposlaniška konferenca tudi uradno razpustila.⁴⁹

Prekmurje

Nova madžarska vlada grofa Károlyja je takoj po koncu vojne s pomočjo zvestih lokalnih uradnikov in pomadžarjene inteligence sprožila akcijo prepričevanja Prekmurcev, da so samo vendsko govoreči Madžari, ki nimajo nič skupnega s Slovenci. Gibanje za priključitev Prekmurja novonastali Državi SHS je zato začela samo peščica narodno zavednih intelektualcev, predvsem z Dolinskega (kraj ob Muri, ob meji s Štajerskim). Trinajstega decembra 1918 so pristaši združitve odšli po pomoč k Narodni vladi v Ljubljani. Odposlanstvo ni dobilo nobene konkretne

⁴⁸ Jolanda Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 17–19.

⁴⁹ Slavič, Naše Prekmurje, str. 210–211; Ravlič, Slovensko-avstrijska meja, str. 19.

pomoči, je pa doseglo, da se je Narodna vlada končno začela zanimati za usodo prekmurskih Slovencev. Tako je v svojo uradno zahtevo Narodnemu viječu v Zagrebu, da naj antanto zaprosi za zasedbo severnih slovenskih mej, vključila tudi ozemlje severno od Mure do Monoštra.⁵⁰

Nasprotno z Ljubljano sta se za priključitev Prekmurja že od začetka zavzemala general Maister in Narodni svet za Štajersko v Mariboru. Ta je že na svoji prvi seji 28. septembra 1918 ustanovil referat za Prekmurje. Vodil ga je profesor bogoslovja dr. Matija Slavič, ki je tesno sodeloval z Maistrom, s katerim sta bila istega mnjenja, da je treba Prekmurje zasesti z vojsko. To stališče je Maister jasno izrazil tudi na drugem množičnem zborovanju, na katerem so sodelovali tudi Prekmurci, 26. decembra 1918 v pred kratkim zavzeti Radgoni. Na njem je bila sprejeta resolucija, s katero so tudi uradno zahtevali priključitev Prekmurja takrat že nastali Kraljevini SHS.⁵¹

Medtem je prišlo do dveh nepredvidenih dogodkov, ki sta generalu Maistru preprečila načrtovano akcijo za osvoboditev Prekmurja. Jožef Godina, nekdanji podporočnik avstro-ogrske vojske, je 24. decembra ob podpori nekaj lokalnih fantov in prostovoljcev s štajerske strani uspešno pregnal oddelek madžarske vojske iz Dolnje Bistrice. Ko je 26. decembra od Bistrice poskušal prodreti proti sosednjim vasem, ni naletel na ustrezno podporo. Naslednji dan so Madžari izvedli protinapad in Godinovi prostovoljci so se bili prisiljeni umakniti nazaj čez Muro.⁵²

Šestindvajsetega decembra, dva dni po zasedbi Medžimurja, je hrvaški stotnik Jurišić z majhno skupino pri Središču prečkal Muro in do 28. decembra zavzel Mursko Soboto. To je izvedel na lastno pobudo, brez dovoljenja Narodnega viječa v Zagrebu in brez posvetovanja z Maistrom. Madžari so se nemudoma odzvali. Drugega januarja 1919 so neopaženo obkolili Mursko Soboto, zjutraj naslednjega dne pa izvedli nenaden napad. Hrvaški in slovenski prostovoljci so bili popolnoma presenečeni, zato je bil odpor neorganiziran. V kratkem spopadu jih je pet izgubilo življenje, osemindvajset so jih ujeli.⁵³

⁵⁰ Ude, Boj, str. 258–266.

⁵¹ Perovšek, Jurij, 2007. Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVII-1/2007, str. 60. Ude, Boj, str. 258–266.

⁵² Slavič, Naše Prekmurje, str. 248–250.

⁵³ Slavič, Naše Prekmurje, str. 250–252.

Marca je bil nato končno ustanovljen tudi Narodni svet za Prekmurje, ki je deloval v Ljutomeru in vzdrževal tajne stike s simpatizerji na levem bregu Mure. Zaradi povečanega madžarskega pritiska je sprejel sklep, da je vojaška zasedba še zmeraj najzanesljivejše zagotovilo, da se bo Prekmurje lahko pridružilo Jugoslaviji. Zato je poslal delegacijo k deželni vladi v Ljubljani, vendar so jo tam na kratko odpravili, in nato še v Beograd s prošnjo, da v akciji sodeluje redna jugoslovanska vojska. Tam so jim dali vedeti, da vlada Kraljevine SHS ni pripravljena ukrepati. Vezalo jo je namreč t. i. beograjsko premirje, ki sta ga antanta in Srbija sklenili z madžarsko vlado že 13. novembra 1918 in ki je natančno določalo razmejitveno črto (tj. Drava), čez katero srbska vojska ni smela napredovati.⁵⁴

Ves ta čas so v sosednje kraje na Štajerskem, predvsem v Ljutomer, prihajali novi begunci iz Prekmurja. Ti so maja 1919 ustanovili Prekmursko legijo in sklenili sami zasesti Prekmurje. Ker iz Ljubljane niso dobili pozitivnega odgovora, so se obrnili na zavezniško poveljstvo v Beogradu. Devetega maja je v Ljutomer prispela antantna komisija za nadzor razmejitve in spoštovanje premirja. Sestavljali so jo francoski major dr. Gaston Reverdy, britanski stotnik Smits in Maistrov pribočnik stotnik Mulaček. Komisija seveda ni mogla dati nobenih zagotovil, da bo prekmursko vprašanje ugodno rešeno, vendar je izrecno nasprotovala kakršni koli oboroženi intervenciji. Namesto tega so zahtevali, da se legijo razpusti, ker bo vsa sporna mejna in druga vprašanja rešila mirovna konferenca. Slovenska delegacija (Godina, Jerič) se je sklicevala na Wilsonovo točko, po kateri imajo narodi pravico, da sami odločajo o svoji državni pripadnosti, in da Prekmurci hočejo biti v Jugoslaviji. Smits mu je odgovoril, da se njihovi želji da ugoditi, če se preselijo na jugoslovansko stran Mure in meje ne bo treba spreminjati. Godina je vztrajal, da Prekmurje gospodarsko teži k Jugoslaviji (Pomurje kot gospodarska celota). To je Smits sicer priznal, vendar je pristavil, da bi se lahko mejo, ki bi gospodarsko ohranila enotnost murske kotline ohranila, potegnili tudi po razvodju Mure in Drave. Nasprotno je Reverdy pokazal precej več razumevanja za slovenska stališča. Čeprav je tudi on prepričeval prisotne, da bodo pri mirovni konferenci več dosegli na miren način kot z orožjem, je dodal, da bo zastavil svoj vpliv pri znancema Tardieuju in Clemenceauju, da bodo francoski strokovnjaki in politiki dosegli večino v prid Jugoslavije.⁵⁵

⁵⁴ Ude, Boj, str. 267–279.

⁵⁵ Vrbnjak, Viktor, 2007. Prekmurje po prvi svetovni vojni. V: Franc Kuzmič (ur.): *Zbornik soboškega muzeja 9–10*, str. 90–91 (dalje: Vrbnjak, Prekmurje).

Usoda Prekmurja se je nato odločala samo na mirovni konferenci v Parizu. Jugoslovanska delegacija je že 18. februarja 1919 zunanjim ministrom petih velesil predložila memorandum, s katerim je zahtevala priključitev ozemlja med Muro in Rabo Jugoslaviji. Zahtevo je pisno utemeljil dr. Slavič, ki je bil član etnografske sekcije jugoslovanske delegacije na konferenci. Kljub uspešnemu izpodbijanju madžarskih trditev glede narodnostne in jezikovne sestave prekmurskega prebivalstva velesile sprva niso ugodno gledale na jugoslovansko zahtevo po Prekmurju, ki je bila po obisku antantne razmejitvene komisije na Štajerskem 12. maja tudi uradno zavrnjena (Reverdy je torej močno precenil svoj vpliv na francosko politiko). Precejšnje presenečenje je bilo stališče ameriškega izvedenca pri Teritorialni komisiji, majorja D. W. Johnsona (sicer profesorja geografije na Univerzi Columbia v New Yorku), ki je bil v glavnem pripravljen ugoditi Jugoslaviji, toda s svojim stališčem sprva ni prodril. Šele po novih zasedanjih med koncem maja in 19. julijem 1919 je bilo Prekmurje načelno dodeljeno Jugoslaviji, vendar brez slovenskega dela Porabja. Tu je Johnson zagovarjal tezo, da je ozemlje severno od rabske razvodnice gospodarska ločnica, ki jo je treba upoštevati (v zameno so Jugoslaviji prisodili Lendavo z večinsko madžarskim prebivalstvom). Revolucionarni dogodki na Madžarskem in strah pred širjenjem boljševizma so nato dokončno nagnili tehtnico v prid Jugoslaviji. Vrhovni svet peterice je tako 1. avgusta nazadnje le ugodil jugoslovanski prošnji, da dovoli vojaško zasedbo Prekmurja.⁵⁶

To se je zgodilo 12. avgusta 1919, ko je vojska Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pod poveljstvom generala Krste Smiljanića, poveljnika Dravske divizije, vkorakala v Prekmurje. Iz Radgone so prišle čete, poslane iz Maribora pod poveljstvom podpolkovnika Vladimirja Uzorinca, ljubljanski in zagrebški vojaški oddelki pa so napredovali od Ljutomera in Murskega Središča. Zasedanja iz Murskega Središča proti Kobilju so se udeležile tudi prekmurska, hrvaška in primorska prostovoljska legija. Jugoslovanske čete so 13. avgusta opravile svojo nalogo, ne da bi zadele na kak odpor: zasedle so ozemlje do črte, ki jo je določil Vrhovni svet v Parizu. Ker zasedeno Prekmurje še ni imelo dokončnih meja, je začasno ostalo pod vojaško upravo, ki jo je vodil dodeljeni civilni komisar dr. Srečko Lajnšič, ki je v Mursko Soboto pripotoval v družbi antantne komisije.⁵⁷

Ob postavitvi civilne uprave je zaradi zasedbe po pretežno hrvaških enotah Savske divizije prišlo do prepustitve lendavskega okraja Hrvaški. Šele po pritožbi in

⁵⁶ Slavič, Naše Prekmurje, str. 214–217.

⁵⁷ Slavič, Naše Prekmurje, str. 259.

napotitvi poslanstva v Beograd so Prekmurci dosegli, da je celotna pokrajina prišla pod enega civilnega komisarja.⁵⁸

Dokončno je Prekmurje postalo del Kraljevine SHS šele ob sklenitvi mirovne pogodbe z Madžarsko. Ta je bila podpisana v dvorcu Veliki Trianon 4. junija 1920, madžarska vlada jo je ratificirala 15. novembra 1920.⁵⁹

Trianonska pogodba je v členu 27 opredelila približni potek meje, s členoma 29 in 43 pa ustanovitev razmejitvene komisije. Ta naj bi bila ustanovljena v 15 dneh po pravnomočnosti pogodbe, sestavljalo bi jo pet predstavnikov držav Antante ter jugoslovanski in madžarski predstavnik. Odločala bi z večinskim glasovanjem, najpomembnejše pa je bilo določilo, da je imela pristojnost revizije s pogodbo določenega poteka meje, če bi na terenu ugotovila, da je to potrebno.⁶⁰

Mednarodna razmejitvena komisija je začela delovati konec avgusta 1921 (po tem, ko so mirovno pogodbo ratificirali še zavezniki). Komisija ni določala meje samo na območju Prekmurja, temveč na celotnem poteku razmejitve med Kraljevino SHS in Madžarsko. Njen predsednik je bil britanski podpolkovnik Cree, ki je že imel izkušnje s tega področja, saj je pred tem opravljal enako nalogo v razmejitveni komisiji na Poljskem. Tudi delegacijam drugih držav antante so načelovali podpolkovniki. Francoz Marminia je v vojni služboval na solunski fronti in se tam naučil dovolj srbskega jezika, da je nekako lahko razumel tudi domačine v Prekmurju (to je bilo zelo koristno za jugoslovansko stran). Valvasori (Italija) je imel zagotovljen lasten avtomobil, da ni bil odvisen od jugoslovanske ali madžarske podpore. Predstavnik Japonske Janagawa ni razumel francoščine, ki je bila uradni jezik komisije. Zaradi tega je imel s sabo tolmača, francoskega letalca Martela, ki mu je razprave prevajal v angleščino, osebni tajnik pa v japonščino. Zapisnike sej je vodil tajnik komisije, francoski stotnik De Saint Serin.⁶¹

Jugoslavija in Madžarska sta v komisijo imenovali polkovnika Vojina Čolaka - Antića oz. Vassela. V jugoslovanski ekipi so bili še major Goldoni (geodet), kot izvedenci za prekmurski del meje pa dr. Franc Vodopivec, Božidar Sever in dr. Matija Slavič. Zanimivo je, da so Madžari za izvedence postavili ljudi s slovanskimi priimki: stotnik Grivichich, poročnik Berkovich, civilista Zelovich in Bobek

⁵⁸ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 261–263.

⁵⁹ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 221–222.

⁶⁰ Besedilo Trianonske mirovne pogodbe je dostopno na wwi.lib.byu.edu/index.php.

⁶¹ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 210.

ter Prekmurca, nekdanji okrajni glavar v Murski Soboti Sinkovič in ekonomski strokovnjak Posfay iz Bakovcev. Sedež komisije, na katerem so potekala tudi njena uradna zasedanja, je bil v Varaždinu.⁶²

Madžari so takoj izkoristili pooblastilo komisije, da predlaga popravke v Parizu določene meje. Prvega septembra je Vassel komisiji predložil spomenico v devetih točkah, s katero je na podlagi etnične in verske statistike, geografskih, prometnih in gospodarskih povezav zahteval, da se celotno Prekmurje oz. vsaj 28 po njegovem večinsko madžarskih/protestantskih občin dodeli Madžarski. Ta naselja so bila: Čikečka vas, Pordašinci, Prosenjakovci, Središče, Domanjševci, Krplivnik, Hodoš, Motvarjavci, Kobilje, Žitkovci, Dobrovnik, Turnišče, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Banuta, Mostje, Dolga vas, Lendava, Čentiba, Dolina pri Lendavi, Pince, Petišovci, Dolnji in Gornji Lakoš, Gaberje, Kot in Kapca. Pri zahtevah po celotnem Prekmurju se je skliceval predvsem na delovanje znanega madžarona, profesorja na liceju v Budimpešti, Aleksandra Šandorja Mikole, prekmurskega rojaka iz Gornjih Petrovcih in madžarskega izvedenca na pariški mirovni konferenci. Ta je bil pglavitni zastopnik t. i. vendske teorije, po kateri Prekmurci niso Slovenci, temveč poseben vendski narod, ki sicer govori slovanski jezik, vendar je zgodovinsko, kulturno in državnopravno neločljivo povezan z Ogrsko.⁶³

Septembra so člani komisije začeli spoznavati razmere na terenu. Proučili so prometne povezave čez Muro in ugotovili, da so madžarske trditve o samo štirih brodovih zavajajoče – v resnici jih je bilo enajst. Izprašala je tudi priče z obeh bregov reke glede gospodarskih povezav med njimi in tudi povezave Murske Sobote s severnimi kraji. Za prebivalstvo so pripravili anketo z dvajsetimi vprašanji (v obeh jezikih) o narodnosti, jeziku, veri, kako potekajo meje občin in zasebnih posesti, kje so mlini, žage, opekarne, kam se hodi k zdravniku ipd. Vsaka obmejna občina je morala določiti šest pooblaščenцев, ki so ob obisku komisije odgovarjali na ta vprašanja.⁶⁴

Komisija je 15. septembra določila tromejo med Kraljevino SHS, Madžarsko in Avstrijo pri Trdkovi, 19. pa je odšla na teren izvajati anketo. Madžari so to izkoristili za organiziranje velikih demonstracij. K temu so pritegnili predvsem velik del evangeličanskega prebivalstva, ki je bilo splošno bolj naklonjeno Madžarski in

⁶² Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 210, 265–266.

⁶³ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 222–225.

⁶⁴ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 212, 226–228.

manj narodno zavedno. Kljub protestom je večina izprašanih v anketi kot jezik oz. narodnost svojih vasi navedla slovensko in s tem postavila na laž uradne madžarske statistike, ki so zaradi spremenjenega načina štetja kot orodja načrtne madžarizacije med 1890 in 1910 ponekod zabeležile upad števila Slovencev za kar 90–95 odstotkov.⁶⁵

Na podlagi teh spoznanj je tako komisija, ko ji je 21. septembra jugoslovanska stran izročila noto kot odgovor na madžarske zahteve, 12. oktobra zavrnila madžarsko zahtevo po celotnem Prekmurju in 9. novembra 1921 razglasila trianonsko črto kot podlago za nadaljnje določanje meje. Skladno s tem je morala jugoslovanska vojska zapustiti štiri vasi (Budišino in Strgarjevo so dodelili Avstriji, Somorovce in Jošavce pa Madžarski), ki jih je preventivno zasedla čez označeno linijo.⁶⁶

Hkrati je komisija na istem zasedanju sprejela predlog, da bo Društvu narodov priporočila, naj se Madžarski odstopi 27 vasi na severovzhodu, ki so imele ali večinsko madžarsko prebivalstvo ali so po njenem mnenju gospodarsko težile k Madžarski. Štirinajstega novembra so predlog z glasovanjem tudi uradno potrdili. Razlika med sklepom komisije in prvotnimi madžarskimi zahtevami je bila, da so za Turnišče, Kapco, Kot, Gaberje, Gornji Lakoš, Dolnji Lakoš in Lendavo ugotovili, da so večinsko slovenski oz. gospodarsko povezani z večinsko slovenskimi kraji in so jih zato izvzeli. Za šest vasi (Čepinci, Markovci, Budinci, Mali in Veliki Dolenci, Šalovci) je bilo sklenjeno, da so gospodarsko in prometno bolj povezane z Madžarsko, ki naj jih zato tudi dobi (čeprav jih sploh ni posebej zahtevala).⁶⁷

Jugoslovanska stran je 17. novembra 1921 na odločitev vložila protestno noto Veleposlaniški konferenci. Z njo je dokazovala, da so podatki o verski in narodnostni sestavi prebivalstva spornih vasi netočni (13.000 katoličanov proti 3500 evangeličanov), gospodarske in prometne povezave s kraji onkraj meje dvomljive, večina jih je politično in sodno od nekdaj spadala pod soboški oz. dolnjelendavski okraj. Skupaj so pomenile tudi prevelik del ozemlja in prebivalstva celotnega Prekmurja (300 km² od 970 km², 17.000 od okrog 90.000 prebivalcev), da bi to lahko razumeli kot samo popravek trianonske meje. Sklep naj bi bil tudi postopkovno sporen, saj je bil sprejet brez vednosti jugoslovanskega predstavnika v komisiji, ki je lahko samo naknadno glasoval o njem (in bil seveda preglasovan). Veleposlaniška

⁶⁵ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 223–227.

⁶⁶ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 228–229.

⁶⁷ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 229–231.

konferenca je sklep komisije in jugoslovanski protest posredovala Svetu Društva narodov. Ta je o zadevi razpravljala julija 1922 v Londonu in pozneje še v Ženevi, tam je jugoslovanska stališča kot izvedenec spet zastopal dr. Slavič. Ker se niso mogli odločiti, so zadevo vrnilo Veleposlaniški konferenci. Ob podpori francoske diplomacije je ta 10. novembra 1922 zavrnila predlog razmejitvene komisije o odcepitvi spornih naselij od Jugoslavije in potrdila trianonsko mejo kot dokončno.⁶⁸

Kamnite mejnike so nato postavljali še skoraj dve leti. Devetega julija 1924 je bil nato v Zagrebu podpisan končni razmejitveni akt med Jugoslavijo in Madžarsko. Tudi to so nadzirali isti člani komisije, le da so tedaj vsi že bili na en čin višjih položajih (polkovniki, Čolak - Antić pa general).⁶⁹

Sklep

Čeprav je bilo s slovenskega stališča delovanje Milesove komisije pristransko in v korist Avstrije, je teza, da je imelo odločilni vpliv na neugodno reševanje koroškega vprašanja, precej pretirana. Komisija je bila bolj ali manj zasebna iniciativa, ki so ji nasprotovali celo drugi člani ameriške delegacije. Miles in King sta kot vojaka preprosto ocenila, da je Koroško s celovško kotlino enovito gospodarsko in strateško ozemlje, Karavanke pa njegova naravna meja. S to oceno so se strinjali tudi vsi člani ameriške delegacije v Parizu, ki terena sploh niso obiskali, z izjemo prof. Roberta J. Kernerja (ta je kot mejo predlagal Dravo). Še več, dokler so verjeli, da bo mejno vprašanje ugodno rešeno, so enako stališče o nedeljivosti celovške kotline zastopali tudi slovenski predstavniki, ne glede na dejstvo, da je bil Celovec nesporno večinsko nemško mesto. S tem so očitno kršili načelo narodne samoodločbe, na katero so se drugače vedno sklicevali v protestih proti sklepom, ki nam niso koristili.

Ne nazadnje tudi končni rezultati plebiscita, ob vseh pomanjkljivostih jugoslovanske propagande in drugih objektivnih (in subjektivnih) razlogih zanje, pričajo, da so bile Milesove prvotne ugotovitve o razpoloženju prebivalstva bolj ali manj resnične.

Verjetno je precej slabši vpliv na izid plebiscita imela komisija za njegov nadzor in izvedbo, ki si je dejansko jemala pristojnosti, ki so zelo očitno nasprotovale določbam Saintgermainske mirovne pogodbe. Predvsem njen italijanski član je

⁶⁸ Slavič, Naše Prekmurje, str. 231–133.

⁶⁹ Vrbnjak, Prekmurje, str. 103–104; Slavič, Naše Prekmurje, str. 233.

odkrito podpiral avstrijske interese. Ker se je britanski predsednik trudil biti strogo nevtralen, se je običajno zgodilo, da so Francoza preglasovali. Vendar je tudi glede Koroškega zelo vprašljivo, ali bi drugačno ravnanje Plebiscitne komisije kar koli spremenilo.

Ponekod domačini v poznejših pričevanjih za nobenega člana razmejitvenih komisij niso našli lepe besede, saj so domnevno radi jedli in pili, za »argumente« pa jim ni bilo mar. Vendar to seveda velja predvsem za tiste, katerih lastnina je po odločitvah komisij ostala na drugi strani meje, zato njihovih ocen ne moremo jemati kot objektivnih. Ko je šlo za čisto politične odločitve, so člani komisij običajno dali prav jugoslovanski strani (meja z Madžarsko). Izjema so bili le redki primeri, ko so narodnostne razmere zelo jasno govorile nam v škodo. Če pri tem niso upoštevali jugoslovanskih zagotovil, da je to posledica nasilne germanizacije oz. madžarizacije, se jim spet ne more pripisati protislovenskega delovanja. Na terenu so pač morali izhajati iz trenutno ugotovljenih dejstev. Kako je do teh prišlo, ni bila njihova težava, še pa manj njihova krivda.

Skoraj povsod je bilo delovanje različnih komisij, tako nadzornih kot razmejitvenih, bistveno ugodnejše za slovensko kot za nasprotno stran. Predvsem francoski častniki so kazali precejšnjo naklonjenost do jugoslovanskih teženj, Britanci so bili navadno vsaj nevtralni, Japonci pa ravnodušni in pravzaprav sploh niso pretirano posegali v razprave, saj jih problematika ni zanimala (interese so imeli samo za Azijo). Pri glasovanju so enostavno zmeraj podprli večinsko mnenje. Edino italijanski člani so bili povsod izrazito protijugoslovansko nastrojeni, tako v odnosu do Avstrije kot Madžarske, vendar jim večinoma ni uspelo prodreti s svojimi stališči.

Splošno tako lahko zatrdimo, da sta obe razmejitveni komisiji pri svojem delu določanja natančnega poteka meje upoštevali uveljavljene mednarodne norme. Da so bile te ponekod v slovensko škodo, ni bila krivda komisij.

Literatura in viri

Lipušček, Uroš, 2003. *Ave Wilson: ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Sophia.

Perovšek, Jurij, 2007. Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVII-1/2007. Ljubljana: INZ.

Pleterski, Janko, 1991. Koroški plebiscit. V: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 5. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Priestly, Tom, 2005. Povezave med poročili Milesove komisije in odločitvijo mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem 1919: kakšen dokaz so poročila sama. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLV-1/2005. Ljubljana: INZ.

Rahten, Andrej, 2007. Pariška mirovna konferenca. V: Ernest Petrič (ur.): *Slovenci v obeh imperija: priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*. Mengeš: Ustanova Center za evropsko prihodnost.

Ravlič, Jolanda, 1994. *Slovensko-avstrijska meja leta 1920, poročila angleških predstavnikov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Slavič, Matija, 1999. *Naše Prekmurje*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Stergar, Janez, 1991. Senžermenska mirovna pogodba. V: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 11. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ude, Lojze, 1977. *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor: Obzorja.

Vrbnjak, Viktor, 2007. Prekmurje po prvi svetovni vojni. V: Franc Kuzmič (ur.): *Zbornik soboškega muzeja 9-10*. Murska Sobota: Pomurski muzej.

Saintgermainška mirovna pogodba (izvirno besedilo), dostopno na www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html.

Trianonska mirovna pogodba (izvirno besedilo), dostopno na wwi.lib.byu.edu/index.php.